

T a n k a r
o m
K r i t i k e r.

Afhandling
som med vidtherömda Philos. Facultetens
tillstånd
under inseende af

MAG. PEHR DANIEL AMADEUS ATTERBOM

Professor i Ästhetiken och Vitterheten, Ridd. af K. N. O.
En af de Aderton i Svenska Akademien,
Ledamot af åtskilliga Lärda Samfund

för

Philosophiska Graden

utgifves

af

ANDERS SIDNER

af Norrlands Nation

och offentligen försvaras

på Gustavianska Lärosalen d. 3 Juni 1841.

p. v. t. f. m.

Första Afdelningen.

UPSALA 1841,
Wahlström & Låstbom.

I.

För omkring hundra år sedan utgaf DALIN, under ungefär samma titel*), en afhandling öfver samma ämne. Mycket har sedermera, äfven i Sverige, derom blifvit taladt och skrivet; någongång också verkligen tänkt. Men ännu synes ämnet vara långt ifrån uttömdt.

Hvad vi på dessa blad hufvudsakligen äga i sigte, är den ästhetiska Kritiken, eller den egentligen vittra Granskningen. Men klart är, att om Kritiken i allmänhet gäller allt det allmännaste af det, som särskildt gäller om den ästhetiska eller vittra.

I hvar och en sådan, som i någon mån förtjenar sitt namn, ingår — om ock blott på det populäraste vis — en sammansmältning af äkta poetisk och äkta theoretisk uppfattning, och således en blandning af Poesi och Philosophi. Derföre är onyttan af allsköns befattning med kritiska åtgärder då först grundligt afgjord, om den öfvertygelse bekräftar sig, att både Poesien och Philosophien alltredan lefvat ut; åt-

*) *Tänkar öfver Critiquer*; tryckta 1736.

minstone i egenskaperne af konst och vetenskap. Mången synes nämligen hysa den mening, att äfven dessa egenskaper tillhöra de öfriga "skråmessiga begränsningar", dem en tidsanda, som krossar alla fjättrar och störtar hvarje slags aristokrati, med segrande framgång sträfvar att upphäfva. I slikt fall måste det gå, liksom i allmänhet med auctorliga storheter, så i synnerhet med poetiska, artistiska, vittra ryktbarheter: sådana, af någon öfvervägande betydelse och varaktighet, skola då, redan nu svårligen, och hädanefter alls icke, kunna uppkomma. Det "praktiska" — det vill här säga, det, hvaråt desse verldsbetraktare gifvit den namnstämpeln — har nu, påstå de, uppenbarligen tillvunnit sig herrskarspiran; endast dervid fäster sig nu något allmännare meniskt deltagande; och behöfva människorna föröfrigt någonting af sådant, som de tillförne hyllat såsom en särskild konst och vetenskap, hvilken — så länge — ej kunde undgå att närmast tillhöra en viss dertill privilegierad människoklass, så kommer detta, numera, att hos alla nationer nödtorfteligen, såsom ett hela folkets *bonum commune*, insmältas i och med just dessa "praktiska" sträfvanden.

En verklig tanke framskymtar, ehuru oredigt, ur denna sistnämnda föreställning. Men bör man fatta den på det sätt, att Skalder, Konstnärer, Tänkare, såsom enkom eller företrädesvis varande detta, skola just i följd deraf underkastas en oundviklig lott, att, tillika med sitt yrke (såsom sådant), mindre och mindre be-

tyda, samt omsider alldeles upphöra? Då skulle det, visserligen, ej bättre löna mödan att sysselsätta sig med Kritik, än med Ästhetik öfverhufvud. Åtminstone skulle då hvarje ästhetisk betraktelse och undersökning, — om den eljest blefve möjlig under ett slikt sakenas tillstånd, — blott kunna äga ett forn-historiskt innehåll och interesse. Men i samma mån, som det vore slut med Konsten, med Vitterheten, med den speculativa (eller i högre mening contemplativa) Vetenskapen, vore det ock slut med all verklig Ästhetik, både den tillbaka och framåt blickande; och lätt inses, att Kritiken sedermera ej kunde bli något annat, än ett ömsesidigt utbyte af individuella tycken, — ett vanligt sällskaps-prat, mer eller mindre tillfälligt och lösligt.

Visserligen ser det ut, som skulle snart, om icke alla människor, åtminstone alla som kunna skrifva, be-fatta sig både med Skaldekonstens och Granskningens utöfning; och den omständighet är märklig, att flertalet af dessa utöfvare alltredan röjer, till en viss grad (men också endast till denna vissa grad), talent för den förra. Vi må ej neka, att sådant kan, med något skäl, synas peka åt en för dörren stående tid, då denna grad, ännu allmännare vorden, sällan eller aldrig af någon öfverstiges på ett sätt, som är verkligen afgjordt; åtminstone icke på ett sätt, som blir epoch-görande.

Den vackra sidan af en sådan utsigt åt framtiden

vore den, att, liksom i Platos stat, ingen särskild poesi eller konst finnes, emedan folkens och mensklighetens hela lif vore sjelft idel poesi och skönhet. Härom, eller om detta herrliga samhällsskick och huru långt man (förnuftigtvis) kan hoppas att det någonsin på jorden inträffar, vore tvifvelsutan mycket att säga. Visst är, att ännu står det oss — ganska fjerran. Det första villkoret för dess närmande vore, att allt, hvad man plägar sammanfatta under benämningen "Politik", antoge en i grunden förändrad, en i hela sitt väsende klarnad, renad, förädlad beskaffenhet.

Det borde väl ej behöfva påminnas, att man kan vara obenägen mot det mesta af hvad nu för tiden kallas Politik, utan att i ringaste måtto vara det mot Politiken i och för sig sjelf. Tvärtom: kunde någonting i allmänhet finnas herrligare, kunde någonting i synnerhet finnas äfven för ästhetiska intressen gynnsammare, än en Politik, som vore i vårt samhällslif, hvad hon i sitt urbegrepp är och i sin verklighet bör vara? Är hon ej der den i lefvande utöfning försatta lefvande tanken af en Stat, som åsyftar, att i oförkränt och storsinnad nationalform uttrycka den högsta, friaste, skönaste enhet af gudomlig naturdaning och menskligt konstverk? Är hon ej då en stats-lära och (öfverhufvud) en medborgerlig stats-verksamhet, som, i likhet med den ur sin rätta synpunkt fattade Staten sjelf, inom sig sammansluter just allt slags blomning af äkta Cultur, hela verkligheten af Rätt, Sedlighet, Religion.

Vetenskap, hela den christliga Ethiken såsom hvarje folks och regerings gemensamt enda, och gemensamt erkända, samfundsprincip? Svårligen kan en tanke gifvas, rikare på mensklig sanning, — men också på mensklig skönhet. Och hvad kunde krafligare, än medvetandet att denna tanke vore herrskande på vårt eget fosterlands grund, lifva, befrämja, skydda hvarje yttring af fosterländsk skönhetskärlek? — Men är det en sådan Politik, detta oväsande, som under det namnet nu förbistrar människornas sinnen, och gör dem på alla sidor otillgängliga för det Stora, som upplyfter, det Sköna, som gläder, det Heliga, som försonar?

Vi lemna åt sitt värde det *Eldorado* af stats-skick, hvars närhet ytterligt sangviniska förhoppningar förespegla sig; äfvensom de — lindrigast sagdt — nog besynnerliga medel, genom hvilka de vilja påskynda dess ankomst. Men i alla fall kan väl så mycket, tveklöst, antagas: att också der skola vissa företeelser af snille och skönhet komma att finnas, hvilka, oaktadt bildningens fullkomliga gemensamhet, framträda såsom de skäraste ljuspunkterne af det helas glans; hvarvid näppeligen lär undvikas, att sådana draga till sig en i någon mån allmännare och ögonblicket öfverlevande uppmärksamhet. Det kan ej nekas, att häri är en rest af den aristokratism, som hittills vidlådit all verklig Vetenskap och Konst, derutinnan, att de mera tillhört de bästa än de flesta. I sanning: denna qvarlefva sy-

nes oafhjelpig. Vål har man i Norra Amerika föreslagit hotemedlet af en pädagogisk *lex agraria*, som skulle förbjuda hvarje medborgares uppfostran att öfverstiga ett efter den handarbetande klassens nödtorfter proportioneradt bildningsmått. Men äfven detta medel blifver föga radicalt, så länge Vår Herre och Naturen envisas med, att åt vissa utkorade gunstlingar utdela förmånsrätterne af Snille och Talent; efter ett godtfinnande, som låter af inga paragrafer binda sig.

Hvad, emellertid, det Närvarande angår: så visa oss åtskilliga exempel, att åtminstone ännu i dag kunna uppkomma stora Skalde- och Konstnårs-rykten, med alla kännetecken att såsom sådana fortfara. Det må vara nog, att här nämna en TEGNÉRS, eller, om man vill hafva exemplen ännu yngre, en CHAMISSO's, en RÜCKERTS. Den sistes namn har dessutom en särskild hög märkvärdighet. Hvilket påstående var i flera år allmänne hördt, än att tiden för Lyrik — både den rena och den didaktiska — är i Europa försvunnen? Ett enda undantag derifrån gjorde man: det var för en Lyrik, som framställde sig i ett tillstånd af krampaktigt hjertqual, hälften verkligt, hälften låtsadt, hälften svårmodigt, hälften liderligt, hälften fromt och kärleksrikt, hälften fräckt, hädiskt, förtviflande. Eljest har mången, än i välmening, än i förflugenhet, velat jemväl i den omständighet upptäcka en djup betydelse, att den vittra — eller halfvittra — läsare-mängdens

interesse nästan uteslutande vändt sig åt Romaner och Noveller; mestadels dåliga, eller, om än skrifna med någon talent, dock liggande utom den egentliga Poesiens område. En djup betydelse finnes der ock; men en helt annan, än mången förmodar. Den är — betydelsen af ett vittert barbari: en förskämning och förstämning, en förslöad smak, en frånvaro af det sinne för sanning, renhet, ädelhet, harmoni, kort sagdt, för innerlighet och form, utan hvilket man först håller till godo det Medelmåttiga, och sedan till och med förälskar sig i det Fula. Är nämligen "tidsfördrif" den enda njutning man i all vitter läsning söker, och "conversations-ämne" dess enda vinst, så förstås lätt, att slikt erhålles från den sidan med minsta obehärlighet. Icke dessmindre skedde helt oförtänt, midt under det man häröfver jublade från ett håll och klagade från ett annat, att framträdandet af RÜCKERTS samlade dikter väckte hos en ganska talrik läsare-skara det lifligaste deltagande för en poesi, hvars art består i att vara den mest lyriska, och tillika mest didaktiska, som kan tänkas, samt, hvad än värre var, den mest renhjärtade och christliga, men tillika den mest sinn- och konstrika (det sista, understundom, till öfvermått). I allmänhet har RÜCKERT det gemensamt med CHAMISSO och PLATEN, att återigen hafva gjort allvar af Poesien, så till form, som innehåll, och att dervid hafva påträffat en mera utbredd sympathy, än med någon sannolikhet kunde förväntas *); så

*) Vi hade här äfven kunnat nämna UHLAND; men haas

att ett förtjent erkännande, ehuru först på hans äldre dagar, mötte den skald, som ändteligen har löst det före honom oupplösta problemet af en verkligt poetisk (och således äfven ej blott bit-tals poetisk) Lärrodiktning*). Vilja vi söka exempel inom en annan konstrymd: hvilken hugnelig syn är ej, inom Musikens, den eldigt snille och sträng grundlighet förenande **FELIX MENDELSSOHN-BARTHOLDY**, med sina verk af melodisk själ och klassisk styl, med sin storsinniga sträfvan att ånyo uppresa den högre Tonkonstens banér, och med den framgång han, midt i tidsomgifningar af flärd och öfverkonstling, tyckes vinna? — Sådana företeelser äro för kraftfulla, att vara blotta aftonstrimmor af en dag, som varit; vi hålla dem för morgonstrimmor af en dag, som inbryter, — eller åtminstone stundar.

Hvad särskildt beträffar nutidens vidtberömda "praktiskhet": så består den, till en ganska stor del, sjelf i teorier; och dessa, ehuru visserligen (öfverhufvud) högst ytliga, äro det likväl mestadels på ett eget abstract vis; hvarvid det komiska är, att de utfara esomoftast, med icke liten hetta, mot "abstracthet" och "tom idealism", — i fullkomlig omedvetenhet, att in-

skalderykte grundades redan i en tid, som var vida mer poetisk, än den nuvarande; tiden af Niebelungen-qvädets, Wunderhorns, de romantiska Fornsagornas återuppvaknande; det Tyska Befrielsekrigets och Körners tid.

*) Se hans *Weisheit des Brahmanen*; och föröfrägt i allmänhet hans poesi.

gen tommare idealism kan finnas, än deras egen. Man borde väl då kunna sluta, både från theoretiserandet och från det abstracta lynnet, att behovet af Philosophi ännu ingalunda är slockadt. Men der det ej förmår skaffa sig luft i en frisk Speculation, som är på samma gång den rena Ideens och det verkliga, fulla, lefvande Lifvets, der yttrar det sig i en sjuk: och hvarest detta sker grundligast, der uppkommer den vidunderliga företeelsen af en Idealism, som gör sig till Materialismens bundsförvandt. Den är ett slags politisk Mystik, i sitt uppsåt välment, i sitt innehåll ej mindre feberspänd än fattig, samt derföre sväfvande i oupphörlig motsägelse mellan premisser och resultater, allmänsatser och verkligheter, afsigter och medel, själfmedvetenhet och själfförblandning. Vill man se denna Mystik i dess conseqventaste, och derigenom (på visst sätt) aktningvärdaste, form? Betrakte man då — den ännu på långt när ej aflidna Saint-Simonismen. Det skall alltid förblifva lärorikt, detta exempel, huru ett ursprungligen ohyckladt, men i diemor famlande, nit för mensklighetens väl har kunnat leda till ett samfundssystem af fullkomligaste irreligion och immoralitet, lyktande med nödtvånget att söka sitt enda möjliga sammanhållningsmedel i en ny art af hierarki, mera tyrannisk än någonsin den fordna pålliga eller jesuitiska. De öfriga formerne af samma oäkta metaphysik äro lösare i tankeledning, liksom i skrifart: de frälsa sig derföre genom inconseqvenser från en utgång, för

hvilken de sjelfva förskräckas; och öfverskylda, så godt det vill gå, luckorna i sitt sammanhang — de smärre genom infall och kraftord, de större genom orakelspråk, de största genom uppbyggliga declamationer. En sådan författare är, i Frankrike, den halft religiöse, halft politiske rhetorn LAMENNAIS; i en och samma person, ultramontansk och ultraliberal.

Beteckna vi med namnet Ideer de af evig verklighet fulla tankar, som i det Menskliga Förståndet *) utgöra de rena tankbilderna af ett Gudomligt Förstånd: så måste den äkta Idealismen, utom hvad han föröfrigt är, nödvändigt vara en klar spegelbild af alla ett ädelt folkmedvetandes viktigaste fordringar, och ett (så långt möjligen) fullständigt besvarande af dess viktigaste frågor. Noga betraktade, innefatta dessa fordringar och dessa frågor just allt, som gör människolifvet till ett öfverdjurligt och (derigenom) samhällslifvet till ett redan på jorden öfverjordiskt. De sammansluta inom sig allt, som gör hvarje stats sanna sällhet och ära. Tidskiften gifvas, då så beskaaffade fordringar nödgas träda samfäldt i harnesk för de himmelska verkligheter, hvilkas rätt till inverkan på de jordiska synes ifrågasatt. Ett dylikt tidskifte är vår nutid. Men det är ett missförstånd, att stridem föres mot de "materiella" interessen, som onekligen böra i

*) Ordet "Förstånd" nyttas här i samma stora och höga bemärkelse, som t. ex. hos THORILD, hos SCHELLING (i hans skrift mot JACOBI) m. fl.

sin art behjertas och inom sina tillbörliga gränser befrämjas. Den föres blott mot en för allt slags låghet gynnsam öfvervigt, som, lika onekligt, har tillfallit dessa interessen i följd af en alltför ensidigt uppdrifven värdering. Många omständigheter hafva till en sådan deras uppskattning sammanverkat. Ett af de främsta rummen deribland intager den i våra dagar till stor inflytelse komna rigtning af Naturkunskap, som visat sig alltför benägen, att äfven på lifvets högre och högsta kretsar använda synpunkter, hämtade från den organiska natur-spheren. Se vi oss jemväl här om efter ett fransyskt exempel: så har man berättat oss, att på slikt vis politiserar den bekante ARAGO. Men hurudant än härmed förhållandet må vara: hvem dristar bestrida, att nyssnämnda interessen börjat erhålla en förtryckande ställning till all i egentlig betydelse human bildning?

Och likväl: att äfven en djupare vishetslära, en äktare, en strängare, ja den strängaste Philosophi, kan ännu i dag finna sig mött af en talrik allmänhets deltagande och vördnad — har ej nyss HEGELS exempel, inför våra egna ögon, bevisat det? Någoting så jättestort, så öfver hvarje slags *vulgus* upplyftadt, som hans lära, har, midt i den tid som är, kunnat åt sin upphofsman skapa ett rykte, som utom allt tvifvel skall vandra igenom tidehvarfven, vid sidan af Tänkarens från Stagira. Här är ej fråga om denna läras större eller mindre rätt till vårt särskilda bifall och anhän-

garskap; utan blott om hennes lågande ifver för sanning och vetenskap, hennes kraft att öfverhufvud föra den högre bildningens talan, det ädla i hela hennes sträfvan, det majestätliga i hela hennes dialektiska gestalt. Man åberopar så ofta, i en mot Philosophien fiendtlig mening, det factum, att inom en menniskoålders förlopp fyra eller fem "herrskande systemer" (det Kantiska, det Fichteska, det Schellingska, det Hegelska, och det nu med detta sista om väldet kämpande Ny-Schellingska) kunnat hinna, såsom man vanligen uttrycker sig, "undantränga hvarandra." Men sjelfva detta factum, — äfven såsom fattadt blott i den gängse inskränkta meningen, — hvad är det annat, än det mest talande bevis på fortfarande lif, rörelse, skaparkraft? Och månne man icke med insigten häraf borde småningom förena den djupare, att all denna vexling är en utveckling, fortsatt och sammanhängande, i hvilken, oaktadt formernas metamorphoser, ingenting väsendtligt förgår? en oafbruten process af organisk formdaning, hvori, ur alla dessa systemer, utbildar sig ett gemensamt lefvande helt, som i sin helhet införlifvar allt det af delarne odödliga? Med denna insigt skulle då ock följa en tredje: nämligen, insigten af den så ofta både mot Poesiens och Philosophiens skapelser begångna orättvisa, att vid hvarje framträde af någonting Nytt vilja dräpa allt Förstfödt eller Förutfödt, och på sin vördnads thron upphöja blott det sista snillebarnet såsom det enda legitima.

Det klara erkännandet af sådan obillighet är, liksom för all historisk betraktelse, så ock enkanerligen för all kritisk, en hufvudsak. Och om det ovederläggligen följer af Poesiens och Philosophiens fortfarande lif, att väl äfven Kritiken måste få, ännu en god tid framåt, tillvara: så kunna vi, med så mycket gladare mod, anse den såsom ett värdigt ämne för tänkande uppmärksamhet.

Man har talat om "ideella" anspråk, dem man beskyllt för öfvermod och ofördragsam ensidighet. Vi hafva hört denna beskyllning med någon förundran; men för egen räkning är vårt samvete dervid rent. Dessa anspråk, som äro Religionens, Poesiens, den högre Vetenskapens, hela den högre Bildningens, — och just dertföre äfven den i sin sanna dager uppfattade Statens, — hvad yrka de? Helt enkelt, att uti allting är själen mer än kroppen; eller, ännu enklare, att "lifvet är mer äu maten, och kroppen mer än kläderne." Skulle väl denna utlåtelses gudomliga mening varit den, att inskräpa umbärligheten af mat eller kläder?

Till de fordringar, hvilkas målsmän vi önskade vara med eftertryck, räkna vi fördenskull också den, att se på svensk botten allmännare uppträda en vitter Kritik, som emotsvarar sitt äkta begrepp; en bildad och sjelf bildande, som hedrar den nation, i hvars lit-

teratur hon utgör en beståndsdel. — Några antydnin-
gar derom, äro dessa uppsatser ämnade att meddela.

II.

Det låga tänkesättet i Granskning är, under
hvar och en skepnad, detsamma; i den vittra Kritiken,
liksom i den politiska. Också har en länge obehjadt
stigande förbistring, som hotar att störta vårt fäder-
nesland i den djupaste andliga förnedrings afgrund,
tillräckligen ådagalagt, huru innerligt det politiska och
det ästhetiska barbariet sammanhänga. Eller hvad an-
nat, än barbari, är det snöda missbruk af rättigheten
att granska, der man, esomoftast med lika mycken få-
kunnighet i sak som obillighet och tygellöshet i sätt,
endast går ut på att finna fel och att fagna sig öfver
lyten, — verkliga eller uppiktade? Och likväl är
just sådant, ehvart vi vända oss, det allmännaste som
höres och skådas. Men skadelusten och skändglädjen,
denna alla belackares och nidskrifvares gemensamma in-
spiration, skulle den väl äga någon inkom åt sig in-
rymd trakt inom sjelfva Vitterhetens rämärken? Skulle,
äfvén i bättre fall, ordet Granskning eller Kritik
intet annat beteckna, än konsten att tadla, med bit-
terhet — må vara, med qvickhet? Någre småmän,
utan snilletts upplyftning, utan hjertats och karakterens

värde, hafva, med sina gäckande och nesliga harlequinader, bragt hopen att så tro. Och hvarest dylikt, hos en stor allmänhet, i åtminstone ett årtionde utgjort det medborgerliga begreppet om "fri yttranderätt", der skulle ej inträffa utan underverk, att icke samma föreställning funnes utbredd öfver yttranderättens samtliga områden.

Det är således hög tid, att all denna låghet i tänkesätt bekrigas på lif och död. Ingen syn skulle vara oss hugneligare, än om på det så länge vanhelgade tidskrifts-fältet omsider upphöjdes en fana, hvaromkring alla nitälskare för den Granskning, som (enligt THORILDS definition) är Rättvisa skipad i Snilletets verld, kunde förena sig.

Besinningsvärdt är mellertid i samma mån, som märkbart, det också på den litterära granskningens fält allmänna sträfvandet, att befrämja Massans öfvermakt; att hellre nedrifva, än uppbygga; hellre upplösa, än sammanbinda; hellre skända, än vörda; hellre döda, än lifva. Denna sträfvan har föröfrigt en tvåfaldig syftning: nämligen dels, att äfven inom det litterära samhället tillvägabringa en fullständig jemnlighet (churu med den tanken *in petto* hos enhvar, att — såsom det heter i en komedi från sansculott-tiden — "det vore ändå väl, om den ene kunde bli en smula jemnligare än den andre"); dels ock, att förvandla litteraturen till industri. Naturligtvis är man,

med sådana syftemål, ingalunda noggrann om medlen. De närmast tillhands liggande pläga då vara de, som finnas uppräknade och sammanförda i THORILDS *Kritik öfver Kritiker*, under namnen "fåvett, missvett, ovett, vanvett."

Men ingenting annat kan vara vittert, eller på ringaste vis för sådant gälla, än det, som framförallt är vettigt. Ty, hvad är det Vittra, om icke just det företrädesvis Vettiga? Det är Vettet, som blir Vitterhet, såsnart det meddelar sig såsom ett skönt. Vett är en af Vetande genomträngd och förädlad Sinnesart, eller enheten af Vetande och Sinne, sedd från den objectiva sida, der den antagit en sinnligt fullkomlig åskådlighet. Den man, som åt allt, hvad han tänker och känner, i praktisk yttring gifver ett sådant fullkomligt sinne-uttryck, eller hvad vi kalla *decorum*, är vettig; den, som i theoretisk och ästhetisk yttring gifver det, är vittert. Och då Språket är den förnuftiga själens omedelbaraste sinnliga uttrycksmedel: så måste hvar och en genom Språket skeende framställning, der tanken uppträder så organisk och helgjuten, att den åt förstånd, känsla och inbildning meddelar sin närvaro i oskiljaktigaste och lifligaste sinnliga förening, hänföras till benämningen Vitterhet. Rättmätigt sätter man alltså det gemensamma kännetecknet på skönt vett i skönheten af dess språk; men hvad är denna skönhets förnämsta både styrka och behag? Värdigheten af en upphöjd själs hela sätt att känna och tänka.